

UDK 504.03:316.42
316.42:179:504.03

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Primljeno: 24. veljače 2000.

Gospodarenje okolišem: raskorak između globalizacije i etike*

Velimir Pravdić

Institut Ruđer Bošković i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Sažetak

U ovome članku raspravlja se o odnosu gospodarske globalizacije i zaštite okoliša. Zastupnik je gospodarske globalizacije Svjetska trgovačka organizacija (WTO). Ekonomisti okoliša nastoje monetarizirati vrijednosti prirodnog okoliša, ali bez uspjeha. Teoretičari slobodnog tržišta izostavljaju vrijednost okoliša iz svojih razmatranja jer ga nisu u stanju uključiti u monetarna mjerila. Zaštita okoliša zasniva se na ograničenjima. Ograničenja bilo koje vrste WTO smatra suprotstavljenim slobodi tržišta.

Briga za okoliš smatra se sadržanom u nekoj od raznih teorija menadžmenta. Nekoliko je teorija u članku prikazano. Niti jedna od njih nije u stanju sačuvati neke vrijednosti prirodnih resursa. Do danas nema teorije menadžmenta okoliša, koja je u stanju premostiti suprotnosti globalizacije slobodnog tržišta i ograničenja koja su nužna.

Etičari zaštite okoliša raspravljaju o antropocentrizmu, neantropo-centrizmu, biocentrizmu i ekocentrizmu. Strogi antropocentričan je etička osnovica globalizacije. Strogom biocentrizmu nedostaju uporišta u tri stupa etike okoliša: demokraciji, znanostima i religiji.

Zaključak je članka da su ideološke razlike između gospodarske globalizacije i zaštite okoliša nepremostive i, vjerojatno, nepremostive.

Ključne riječi: etika, gospodarska globalizacija, Svjetska trgovačka organizacija (WTO), teorije menadžmenta okoliša, zaštita okoliša

POLAZIŠTA

Globalizacija je tema dana. Učlanjivanje u Svjetsku trgovačku organizaciju (WTO) mediji opisuju ne samo kao nužnost za hrvatsku gospodarsku politiku, nego i kao izvor neograničene dobrobiti u 21. stoljeću. U tim oblikovanjima javnog mnijenja rijetko, ako ikad, spominje se cijena koju globalizacija sa sobom nosi. U ovom se članku raspravlja o odnosima globalizacije i gospodarenja okolišem i prirodnim resursima, kao jednom od ključnih problema za mnoge male i manje razvijene zemlje.

Ovaj je članak, također, potaknut i nedavnim žestokim protestima radikaliziranih skupina, ali i američke javnosti, prilikom zasjedanja Svjetske trgovačke organizacije u Seattleu, WA. SAD, u prosincu 1999 (Duhigg, 1999; Easterbrook, 1999; Klee, 1999; Elliot, 2000; Wright, 2000), kao i na Svjetskom gospodarskom forumu u Davosu, Švicarska, krajem siječnja 2000. Zastupnici slobodne trgovine i globalizacije, okupljeni oko WTO-a, očito su zanemarili suvremena dostignuća sociološke i ekološke misli. Značajno je da je prosvjed protiv WTO izbio u visoko-razvijenim zemljama, onima za koje

* Rad je prezentiran na interdisciplinarnom znanstvenom kolokviju »Tijekovi i mijene mišljenja, svijeta i čovjeka«, Zagreb, 24. i 25. veljače 2000.

se konvencionalno smatra da su glavni korisnici pokreta ekonomske globalizacije stoga, što se u tim zemljama nalaze sjedišta multi-, ili transnacionalnih korporacija.

Tema je ovog članka osvrst usmjeren na fenomenologiju odnosa globalizacije i normi gospodarenja okolišem, ili točnije na odnos utilitarizma i etike zaštite okoliša. Gospodarska je globalizacija podređena strogo antropocentrizmu, kojim se na povećavanju materijalne dobrobiti jednog dijela društvenih struktura uglavnom zapostavljaju socijalne i ekološke potrebe većine.

SINTAGME NA PRIJELOMU STOLJEĆA

Na prijelomu stoljeća kompleksnost zbivanja u svijetu stvara probleme komunikacijama u sociologiji politike, i posebno u odnosima razvoja i zaštite prirodnih resursa (Herkert, 1998; Halle, 1998). Za svakodnevnu upotrebu, ne samo u medijima, već i u stručnim i znanstvenim krugovima, barata se nizom sintagmi, čija je znanstvena zasnovanost upitna (Pravdić, 1995; 1998). Interesantno je do koje se mjere nejasnim i nedefiniranim sintagmama opisuje stanje društva i nekih djelatnosti, kao i načinom, kojim se na njima izgrađuju privredne i političke strukture (Viederman et al. 1999). Predmetom su rasprave u ovom članku tek neke: demokracija, globalizacija, tržišno gospodarstvo, održivost, održivi razvoj, održiva primjena resursa, pa i gospodarenje okolišem.

Nitko ne može izmaći tumačenjima tih sintagmi u svakodnevnom političkom životu, u tiskanim ili elektronskim medijima, ili na njihovu kritiku u znanstvenoj i stručnoj literaturi (Pravdić, 1999). Svaka od tih sintagmi ima višestruko poimanje i tumačenje, ovisno o okruženju i neposrednim potrebama. Uporabna je vrijednost tih sintagmi u tome da je u njihovoj neodređenosti ostavljeno svakome da ju tumači za svoje neposredne potrebe, i kao opravdanje u konformističkom okruženju nacionalne ili internacionalne politike (Norton, 1994; Munda, 1997).

Od svih tih termina onaj **demokracija**, imao je najširu upotrebu. Polovica svijeta proboravila je uzaludnih pola stoljeća ili više u režimu **narodnih demokracija**. Reakcija na identitet centralno planskog gospodarstva i **narodne demokracije** izazvao je reakciju, kojom je novoustanovljeno tržišno gospodarstvo identificirano s **demokracijom**. Okvir uvođenju tržišnih normi suvremenog kapitalizma traži naziv za vrijeme u kojem se dezideologiziraju sve socijalne, ekološke ili kulturne pojave: **postmoderna** ili **postmodernizam** može tome dobro poslužiti, iako kulturološki ili sociološki povjesničari nastoje toj sintagmi dodati posve određeno značenje (Alinovi, 1985)¹.

Teoretičari zbivanja predskazuju da će novo stoljeće biti obilježeno ograničenjima ekološke naravi. Ta ograničenja ne svode se na pesimističke prognoze Rimskog kluba s početka 70-ih godina 20 stoljeća (CoR, 1972; ICIDI, 1980), nego na neke oblike **kolaborativnog gospodarenja okolišem** (Borrini–Feierabend, 1997; Grumbine, 1994; Maltby et al. 1999; Finger, 1999). Prevladava uvjerenje, koje su potaknuli ekonomisti

1 Od niza rasprava o postmoderni, interesantan je jedan dio rasprave Francesce Alinovi (1985) koja piše: »Ako je u stoljeću napretka i pozitivizma znanost bila podređena čovjekovoj želji da zagospodari prirodom i društvom, u postmodernom razdoblju znanost se osjeća samoutemeljena na vlastitim zakonima i samonagrađenom unutarnjim razvojem odnosa lišenih bilo kakvih referenata. To se dogodilo zato što se i sam referent otkačio od stvarnosti koju je zamijenila simulacija.« Da li je globalizacija otkačena od ekološke stvarnosti?

okoliša², da se transformacijom i supstitucijom prirodnog kapitala, može ostvariti povećanje ljudskog i po ljudima stvorenog kapitala. Oni pojmu **održivog razvoja** daju značenje, kojim se opravdavaju politički i gospodarski aspekti **globalizacije** (Munda, 1997; Rennings et al. 1998; Shrybman, 1999). Nedavna zbivanja dokazala su da su ekološke i socijalne dimenzije u provedbi globalizacije bile zanemarene. Upozorenja znanstvenika da je »održiv« razvoj moguć jedino u skladu ekoloških, ekonomskih i socioloških dimenzija (Pravdić, 1998) nije našao odziv u WTO. Sugestivnost pojma **globalizacije** je velika: ona svim sudionicima stvara iluziju o sudjelovanju u raspodjeli materijalnih dobara, i u odlučivanju o kretanjima roba i usluga u svijetu (DesJardins, 1998).

SVJETSKA TRGOVAČKA ORGANIZACIJA: SVJETSKA VLADA?

Nosilac globalizacije gospodarstva je WTO, organizacija, koja je kao institucionalizirani oblik GATT-a (*General agreement on tariffs and trade*) počela djelovati 1. siječnja 1995. godine. WTO je uspostavila mehanizam kodifikacije pravila na kojima počiva sustav investicija, proizvodnje i trgovine, i podigla ga na razinu gospodarske globalizacije kao jedini prihvatljivi oblik sudjelovanja nacija i država u svjetskom gospodarskom i trgovačkom sustavu. Uspostavivši moć prisile poštovanja prihvaćenih normi prijetnjom sankcijama, WTO se približava ideji svjetske vlade po prvi puta u ljudskoj povijesti (Shrybman, 1999). WTO je mehanizmima gospodarskog poretka nadomjestio u gospodarskoj sferi etički opravdanu, ali potpuno nedjelotvornu ulogu Ujedinjenih nacija i njezinih mehanizama glasačkog ustroja.

Međunarodni trgovački ugovori u WTO–u prošireni su na investicije, prava na intelektualno vlasništvo, nacionalnu zakonsku regulativu sviju vrsta, uključivo i na uslužne djelatnosti, na djelatnosti koje imaju tek posrednu vezu s trgovinom (Shrybman, 1999). Opasnost je u tome što je na taj način teško identificirati bilo koji aspekt socijalnog, ekonomskog ili ekološkog značenja, koji ne bi bio ovisan o WTO pravilima o trgovini. Moć nametanja gospodarskih ili trgovačkih sankcija pojedinim tvrtkama, ili čak državama, daje WTO–u iznimnu moć³. Mnogi analitičari smatraju pravila WTO–a međunarodnom poveljom prava za transnacionalne korporacije. Karakteristika je pravila WTO–a da država – članica mora birati između krajnosti: ili se prihvaća cjeloviti paket mjera ili se subjekt izvrgava opasnostima izolacije od svjetskih gospodarskih kretanja. Posebna je opasnost za male i manje razvijene zemlje da će se u trgovačkim pregovorima morati obraćati pretežno međunarodnim poslovnim subjektima (Finger, 1999). Osim nekih rijetkih iznimaka, interesi globalizacije ne uključuju

2 Ekonomisti okoliša je prijevod za *environmental economists*. Ta grupacija, odvjetak neoklasične ekonomije, monetarno vrednuje razne vrste kapitala i smatra ih supstitutima. Nasuprot njima, ekološki ekonomisti (*ecological economists*), okupljeni oko časopisa *Ecological Economy*, uspostavljaju sustav koji priznaje nemonetarne vrijednosti, kao i nezamjenjivost prirodnog kapitala. Ekološka ekonomija novo transdisciplinarno područje proučavanja odnosa između ekoloških i ekonomskih sustava, koje uvodi nemonetarne vrijednosti okoliša u ekonomske sustave.

3 Jedan od prvih slučajeva, koji je došao u središte pozornosti WTO–a, bio je američki Zakon o čistoći zraka (*US Clean Air Act*), za koji je utvrđeno da ugrožava pravila WTO–a. Sjedinjene su države dobile izbor između dviju opcija: ili ukloniti sporne članke tog Zakona (time bi Zakon u osnovi bio poništen), ili da se protiv SAD uvedu kaznene trgovačke sankcije, kao i globa od 150 M USD. Tako je američka industrija automobila, kao i energetska industrija dobila u WTO–u važnog saveznika. Ako se WTO kritički odnosi prema SAD, lako je zamisliti što će Hrvatska, kao članica WTO–a morati podnijeti!

socijalne interese pojedinih zemalja, interese u zaštiti okoliša i prirodnih resursa, zaštite specifičnih demokratskih procesa, uvažavanja prava radnika ili kulturnog identiteta neke zajednice. Odskaču li ti pojavni aspekti od uspostavljenih normi WTO–a, oni se smatraju kočnicom slobodnoj svjetskoj trgovini i one mogu biti sankcionirane.

GLOBALIZACIJA I MENADŽMENT UPRAVLJANJA⁴

Globalizacija je sinergistički proces i ona pokazuje autokatalitičke trendove ubrzavanja. Na globalnoj se pozornici pojavljuju novi akteri, s novom i drugačijom raspodjelom moći. Karakteristično je da su ti novi akteri zastupnici teorije o tržišnoj ekonomiji kao onoj koja će, u konačnici, riješiti probleme degradacije okoliša i prirodnih resursa.

Globalizacija ima nekoliko podsustava.

Najznačajnija je **tehnološka globalizacija**, koja je osnovom kulturnoj i gospodarskoj globalizaciji. U toj su sferi prevladavajuće znanstvene i tehnološke institucije, koje se upravljaju dostignućima suvremene znanosti. Sudionici globalizacije, pa prema tome i zemlje – članice WTO–a (kao glavne institucije koja potiče globalizaciju), koje nemaju ili zapostavljaju stvaranje i održavanje vlastitih znanstvenih institucija i znanosti općenito, osuđene su na tehnološki neokolonijalizam⁵.

Gospodarska i poslovna globalizacija, koja se oslanja na ekonomsku doktrinu slobodnog i ničim ograničenog tržišta dobara i usluga, često se izjednačava s pojmom globalizacije *per se*. Ona uključuje dalekosežnu globalizaciju financijskih struktura, globalizaciju investicija, globalizaciju proizvodnje, globalizaciju tržišta i potrošnje (Bucholz, 1999). Oni koji su najmanje pokretni, osuđeni su na izolaciju i na nestanak. U cjelini, uspjeh je globalizacije u povijesno najvećem usponu proizvodnje i globalne raspodjele dobara, s upravo nevjerojatno visokim stupnjem potrošnje.

Kulturna globalizacija uzrokovana je manje namjerama, a mnogo više posljedicama globalizacije gospodarstva i komunikacija. Kulturna globalizacija je pretežno fragmentirana i nekoherentna, manjka joj tradicija i tradicijom uspostavljeni vrijednosni sustav, i podložna je brzim pomodarskim promjenama stilova i sadržaja. Pojavni oblik kulturne globalizacije je pojava **industrije zabave**, gigantskih konglomerata, promicatelja, uglavnom, zapadnih kulturnih pojava. Reakcija na kulturnu globalizaciju, koja se javlja u pojedinim nacijama, je lokalizacija i **etnizacija**, koja se politički često pretvara u izolacionistički nacionalizam. Globalizacija postaje sinonim za gubitak kulturnih korijena, identiteta i raznolikosti.

Osnovni problem koji je predmetom ovog članka odnosi se na gospodarenje i zaštitu okoliša u okvirima globalizacije (Spash, 1997; Barrett and Grizzle, 1999). U transnacionalnim korporacijama prevladava naziranje da se problem okoliša i očuvanja prirodnih vrijednosti rješava sustavom menadžmenta. Strateške vizije transnacio-

⁴ Menadžment upravljanja je hrvatski nadomjestak (ne: prijevod!) za pojam *governance*. Taj pojam označava zbir različitih načina na koji pojedinci ili institucije »menadžiraju« svoje poslove (Finger, 1999). Isto tako pojam *governance* označava kontinuirani proces kojim se suprotstavljeni ili divergentni interesi usklađuju i omogućuju kooperativne odluke. U tom su procesu uključene i institucije ili legislativa, koja je ovlaštena prisiljavati na poštovanje propisa, ali i razni neformalni dogovori, koje ljudi prihvaćaju ili ih smatraju korisnim za vlastite interese.

⁵ Na Svjetskom gospodarskom forumu u Davosu, 28. siječnja 2000., jordanski je kralj Abdullah u svojem govoru dotaknuo upravo temu nepostojanja, ili zapostavljenosti znanosti i znanstvenih institucija u manje razvijenim zemljama, kao glavni uzrok tehnološkom neokolonijalizmu. Vrlo je jasno opomenuo sudionike Foruma da će taj prijeteci neokolonijalizam stvarati osnovicu za socijalne nemire.

nalnih korporacija, glavnih nosilaca globalizacije, ne uključuju ekološka ograničenja. One su izraz poimanja da se tržišnim ustrojstvom gospodarstva rješava i problem degradacije okoliša i njegovo zagađivanje. To je tim više zabrinjavajući problem što su – kroz mehanizme WTO–a – transnacionalne korporacije često ne samo ekonomski, nego i politički moćnije od nacionalnih država. Suvremena gledišta na zaštitu okoliša i gospodarenje resursima traže administrativni oslonac nekim ograničenjima u nacionalnoj ili internacionalnoj legislativi te njezinoj implementaciji putem prisila kroz državne vlasti. Odgovor na sukob između globalizacije i zaštite okoliša pronalazi se u menadžmentu upravljanja (*governance*) okolišem (Grumbine, 1994; Norton et al. 1998; Finger, 1999). Tu su se razvili različiti pristupi u provedbi menadžmenta: (i) strukturalni ili »dobri« management; (ii) teorija režima; (iii) teorija upravljanja zajedničkim resursima; te (iv) globalni management.

Strukturalni ili »dobri« menadžment obično je ograničen na demokratske strukture neke državne zajednice. Njime se nastoji stvoriti povoljna klima unutar nacionalnih institucija, preko kojih država provodi načela gospodarenja okolišem. Uglavnom je to teorija kojom se u uspostavi nacionalnih demokratskih institucija služe Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond. Glavna je kritika ovog načina menadžmenta upravljanje resursima putem tipa struktura, koje su stvorene i postoje samo u Americi i zapadnoj Europi, uz potpuno negiranje pozitivnih tradicija niza drugih zemalja.

Teorija režima uspostavljena je nakon 1990. kada je broj aktera toliko povećan da je kompleksnost sustava odlučivanja onemogućila opću primjenu »dobrog« menadžmenta. U kontekstu međunarodnog prava i odnosa, menadžment u pojedinoj regiji razdvojen je na teoriju režima na međunarodnoj razini i na teoriju upravljanja zajedničkim resursima na nacionalnoj. **Režim** je definiran kao skup načela, normi, pravila i procesa odlučivanja oko kojih se očekuje konsenzualno djelovanje svih zainteresiranih aktera (Finger, 1999). Glavni je prigovor teoriji režima da je nedjelotvoran u provedbi dogovorenih akcija. To se događa usprkos tome što se opaža trend da države preuzimaju mnoge sporazume i s njima povezane sve strožije obaveze.

Teorija kolaborativnog upravljanja zajedničkim resursima (*collaborative management*; Borrini–Feyerabend, 1997) važna je onda kada postoje jednaka prava raznih zajednica u korištenju slobodnih prirodnih resursa, npr. vode, mora, zraka⁶. Tipičan je primjer primjene ove teorije onda kada se mora postići racionalno upravljanje zajedničkim izvoristima pitke vode, ili kada se odlaganjem otpada ugrožava kvalitet, ili ravnopravno korištenje resursa, koji dijelom pripada još i nekoj drugoj zajednici. Teorija kolaborativnog upravljanja zajedničkim resursima razlikuje se od drugih oblika sudioničkog upravljanja u tome, što svijesno i službeno dijeli odgovornost i određuje autoritarnu nadležnost.

Sve tri spomenute teorije menadžmenta imaju zajedničku karakteristiku da se odnose samo na specifične probleme, kojima se pristupa na sektorski način.

Zbog toga se pod djelovanjem WTO–a i sustava integralne globalizacije uspostavlja **globalni menadžment**. Kao i u odnosu prema okolišu, WTO nije definirao ni globalni menadžment resursa do stupnja operacionalizacije. Pojam globalizacije u ovome kontekstu zasniva se na pretpostavci da je nova raspodjela ekonomske i

⁶ *Collaborative management* teško je prevesti. Kolaborativno upravljanje zajedničkim resursima čini se smisleno najbližim opisom. Renard (1997) definira *collaborative management* kao partnerstvo između raznih nosilaca interesa u cilju gospodarenja nekim teritorijem ili nekim resursima.

političke moći izazvala postojeću dominaciju nadnacionalnih struktura. Globalni menadžment grupira se oko ključnih problema: sigurnosti, održivog razvoja i regulacije i očuvanja slobodne trgovine. Ekološki problemi smatraju se komponentama u sklopu sigurnosti i održivog razvoja, ali bez ograničenja slobodnoj trgovini (Rennings et al., 1998).

U sklopu tih naziranja globalizacije gospodarenje okolišem razmatra se isključivo kao sigurnosni problem. Ujedinjeni narodi, putem UNCED–a, u provedbi UNDP–a, sve su brige oko očuvanja okoliša i prirodnih resursa podredili pojmu održivog razvoja, iako su znanstvenici taj pojam podvrgli kritici i ukazali na njegova ograničenja (Gatto, 1995; Constanza and Patten, 1995). WTO–u je slobodna trgovina ključ uspješne globalizacije. S obzirom da svaka trgovina teži povećanju profita, globalizacija neizbježno dolazi u sukob s etikom zaštite okoliša.

GLOBALIZACIJA I ETIKA ZAŠTITE OKOLIŠA

Etičke su zasade integralni dio problematike okoliša. Iako se mnoge rasprave o okolišu vode jezikom ekonomije, znanosti ili politike, tek malo ispod površine tih rasprava otkrivaju se osnovna etička pitanja. U kategorijama etike zaštite okoliša, globalizacija je izraz antropocentrizma u svojem najizrazitijem, tvrdom obliku. Rasprave o »održivom« razvoju ukazuju na to da je ta sintagma, neovisno o tumačenju koje pridaje tom pojmu, ipak ekološki nepovoljan: kakav god bio razvoj on troši prirodni kapital (Norton, 1994; Norton et al., 1998). »Održivi« razvoj nadomještava utrošeni prirodni kapital drugim vrstama kapitala, ljudskim i po ljudima stvorenim (Rees, 1996). Globalizacija nije primarno usmjerena na očuvanje prirodnog kapitala te je konvencionalno poimanje »održivog« razvoja u skladu s njom. Zbog toga što WTO oduzima suverenitet u gospodarskoj sferi nacionalnim ekonomijama i državama, legislativna prisila poštovanja nekih ekoloških standarda postaje upitnom.

Polazeći od Rockefellerovih (Rockefeller, 1994) triju osnova etike zaštite okoliša – demokracije, znanosti i religije – postaje upitno mogu li se u globalizaciji naći poticaji onim kategorijama djelovanja koje se, zbog primjene ograničenja, ne mogu uklopiti u tržišnu koncepciju monetarnog vrednovanja, odnosno u ekonomski sustav vrijednosti (Daly, 1995). Očuvanje biološke raznovrsnosti, vrednovanje krajobraza i prirodnih vrijednosti, zaštita i zabrana trgovanja rijetkim ili ugroženim životinjskim vrstama, raspolaganje općim dobrima (npr. pitkom vodom, gospodarenje i očuvanje kvalitete mora i morske biote, bioraznolikost šuma itd.) pripadaju onim kategorijama odnosa čovjeka i prirodnog okoliša, koji se zasnivaju na etičkim načelima, a ne na utilitarističkom vrednovanju (Munda, 1997; Pravdić and Konrad, 1998).

WTO identificira slobodnu trgovinu i globalizaciju s demokracijom, i s time povezanim dobrobitima u materijalnoj sferi. Međutim, demokracija nije identična s tržišnom ekonomijom, niti je tržišna ekonomija i sloboda trgovine jamstvo demokratskih odnosa u društvu. Demokracija, tumačena kao sloboda trgovine i djelovanja u srodnim sferama bez administrativnih ograničenja, potrebna je globalizaciji. Ta vrsta demokracije gubi iz vidokrugla pravednu raspodjelu dobrobiti⁷, socijalnu pravdu, kao i socijalno i kulturno različita poimanja nematerijalnih vrednota (Svedin, 1998).

Znanost je drugi stup etike zaštite okoliša. Znanosti, i to naročito prirodne znanosti, utjecale su na globalna razmišljanja o okolišu (Dooge et al., 1992; Rockefeller, 1994; Viederman et al., 1994). Ekologija, biološka i socijalna, uvele su u suvremenu misao

⁷ »Pravedna raspodjela« semantički je najbliža raspravljanoj pojmu *equity*.

shvaćanja vrijednosti raznovrsnosti, kako biološke tako i kulturne. Također, i metodološki pristup znanstvenim istraživanjima zasnovan je na holizmu. Održavanje biološke, ali i kulturne raznovrsnosti postaje time etičko pitanje, poglavito stoga što ono izbjegava monetarno vrednovanje. Znanost je osnovica današnjem, a vjerojatno i budućem usponu tehnike i tehnologije. Izlaskom u realni svijet i u kompleksne probleme društva i okoliša znanost se našla pred potrebom fundamentalne rekonstrukcije (Hoyningen–Huene, 1997). Rezultati prirodnoznanstvenih istraživanja su tradicionalno bili shvaćani u predodžbi sigurnosti i neopozivosti. Znanost se, posebno u kompleksnim sustavima kakav je okoliš, nalazi u fazi revizije dotrajalih i neodrživih hipoteza. Suvremena je znanost redukcionistička i organizirana disciplinarno. Problemi okoliša nisu oni koji se mogu riješiti striktnim disciplinarnim pristupom. Stoga umjesto znanosti, motivirane disciplinama, u sukobu s problemima globalizacije potrebna je znanost motivirana rješavanjem kompleksnih problema⁸. Pitanja koja treba uključiti u znanstvena istraživanja su npr.: »Koji je utjecaj globalizacije na biološku i kulturnu raznovrsnost?«; »Kako bi izgledao svjetski trgovački sustav, kada bi njegova ograničenja bila održanje raznovrsnosti, socijalne ravnopravnosti i predstavničke demokracije?« Suvremena znanost ne daje nam odgovora na ta pitanja, kao ni na niz sličnih. Ovdje je umjesno citirati Viedermana (Viederman et al., 1994): »Odgovori na ljudske probleme u ekologiji nalaze se u ekonomiji. A odgovori na probleme u ekonomiji nalaze se u ljudskoj kulturi i karakteru.«

Religijska je kultura treći stup etike okoliša. Sve velike svjetske religije pružaju slična etička načela odnosa čovjeka prema okolišu. Ipak u ovom razmatranju, rasprava je ograničena na židovsko–kršćansku tradiciju, koja dominira zapadnim etičkim poimanjima, moralu i vrijednosnom sustavu.

Chiras (1990) u poglavlju pod naslovom *Etika okoliša: osnovica održivog društva* ukazuje na dva prevladavajuća mentaliteta u domeni etike, oba predstavljena u suvremenom svijetu: mentalitet fronte i mentalitet etike održivosti.

Mentalitet fronte sukladan je s naziranjima većine gospodarstvenika i onih koji donose odluke o razvoju. Oni podržavaju tri osnovne ideje: (i) da svijet posjeduje neograničenu zalihu alternativnih resursa za ljudsku upotrebu; (ii) ljudi su, odnosno čovječanstvo, posebna kategorija, neovisna o prirodi i odvojena od nje, a ne njezin dio; i (iii) priroda je kompleksna i treba ju osvojiti. Ove ideje imaju svoje korijene s jedne strane u židovsko–kršćanskoj tradiciji i naučavanju. Najdalje do kuda kršćanske religije idu je priznanje da je čovjek menadžer prirode i da je načelo **dobrog menadžmenta** potrebno. Naziranje da uvijek ima još nailazilo je svoje opravdanje kada je broj ljudi bio malen, a prirodni kapital nenačet, tj. u praznom svijetu. Tako zvani **neograničeni tehnološki optimizam** prevladava u mnogim društvenim strukturama, a prevladavajuća je ideološka osnovica ona strogog antropocentrizma. Na toj osnovi razvija svoje ideje i WTO u gospodarskoj globalizaciji.

Mentalitet etike održivosti prepoznaje ograničenost resursa s jedne strane, a s druge smatra čovjeka, odnosno ljudsku populaciju dijelom prirode, odnosno dijelom globalnog ekosustava. To je ona ideologija koja se zasniva na poznatim načelima: očuvanju, recikliranju, obnovljim izvorima i na kontroli prirasta populacije. Religijska ideologija u stanju je prihvatiti ova načela, ali bez odstupanja od strogog antropocentrizma. Promjena u shvaćanjima – koja je po mišljenju mnogih socijalnih, ekonomskih i bioloških ekologa nužno potrebna – još je daleko od prihvaćanja (Chiras, 1990).

8 U ovom se kontekstu misli na *discipline-driven* prema *issue-driven science*.

Rockefeller ide dalje i smatra da sve velike religije, uključivši i kršćanske, moraju proći demokratsku i ekološku rekonstrukciju. Početni uvjeti postoje stoga, što religijska osnovica gradi mostove između dualizama individue i bližnjega, ljudskog društva i prirode, antropocentrizma i biocentrizma, ekonomije i environmentalizma. Ekonomisti se opiru biocentričkoj ideologiji zbog nekoliko razloga (Turner and Pierce, 1993): prvo, da predstavlja prepreku razvoju posebno siromašnih i manje razvijenih nacija i njihovih gospodarstava; drugo, da može postati uzrokom socijalnim nepravdama uskraćujući dobrobiti razvoja najsiromašnijim slojevima društva; i treće, zbog suvišnosti, time što proces održivosti stvara mnoge dobrobiti, koje proizlaze iz prepoznavanja intrinzičkih vrijednosti prirode.

Protagonisti etike okoliša, Holmes Rolston III (Rolston, 1993; 1996), Brian Steverson (Steverson, 1996) i Bryan Norton (Norton, 1993; 1995) sudionici su rasprava o antropocentričkoj i neantropocentričkoj etici okoliša.

Rolston ukazuje da se u Bibliji nalaze elementi etike i antropocentrizma, biocentrizma i teocentrizma, ovisno o intepretaciji. Nedvojbeno je da je etička odrednica Biblije uvijek environmentalistička. Rolston (1996) napominje da Biblija nije znanstveni udžbenik, pa prema tome ni ekološki. Stoga ni židovi ni kršćani ne uče prirodne znanosti iz Biblije, iako ona jest, i ostaje, osnovica etičkih naziranja, i neosporno i osnovica etike okoliša.

Norton (1995) ukazuje da je stvaranje jedinstvene (monističke) osnove etici okoliša nemoguće zbog kompleksnosti okoliša i problema s kojim se suočavamo. Antropocentrizam nema problema s kompleksnošću, ali nije u stanju riješiti dileme neovisnog moralnog vrednovanja živih bića i nežive prirode. Stoga Norton sebe smatra ne-antropocentristom, negdje na pola puta između antropocentrizma i biocentrizma. Steverson (1996) u svojoj raspravi o ta dva naziranja, o antropocentrizmu i o neantropocentrizmu, ukazuje da su to granični, suprotstavljeni i nepomirljivi nazori.

U raspravi o osnovnom pitanju, koje zadire duboko u moralne osnove o materijalnom razvoju čovječanstva te eksploataciji prirodnih resursa, živih vrsta i usluga ekosustava (npr. prihvata otpada), Norton se poziva na Alda Leopolda (Norton, 1995), zastupnika duboke ekologije iz 30-ih godina, koji je postulirao da su prirodni ekosustavi zasebno vrijedni neovisno o ljudskom vrednovanju te da su oni moralni subjekti, sposobni za vlastitu moralnu dobrobit. Svedin (1998) postavlja pitanje o tome jesu li prava okoliša samo ona, koja im pridodaju ljudi i to sa svrhom dobrobiti za svoju egzistenciju? Samo korak dalje nalaze se nastojanja da se multidimenzionalno vrednovanje ekoloških uvjeta svede na jednu jedinu varijablu, npr. vrijednost u novcu ili u energetskim jedinicama. Globalizacijom se eksplicitno ili implicitno uvodi taj redukcionizam. Preprekom tom redukcionizmu nalazi se u koncepciji kojom okoliš nije opće dobro, već neka posebna, etički određena vrijednost. Kako je za svaki kulturni i civilizacijski krug ta vrijednost različita, na njoj se slama pojam globalizacije. Tu je početak razmišljanja o tome što je prava cijena neke djelatnosti, koja uključuje uporabu prirodnih resursa ili usluga. WTO u globalizaciji gospodarstva, zasnovanog na potpunosti slobodi tržišta, koncepcijski mora ostati na tvrdom antropocentrizmu jer svako ograničenje zbog etičkih vrednota unosi nepopravljivu pogrešku u sustav.

Napomena. Autor ovog članka ne smatra se protivnikom gospodarske globalizacije, pa prema tome ni protivnikom uključivanja Hrvatske u WTO. Ipak, *caveat consules!* Stjepan Radić je 1918. opominjao Hrvate da ne srljaju u nepoznato poput gusaka u maglu. Izlaganja na skupovima, poput ovoga o »Tijekovima i mijenama mišljenja svijeta i čovjeka« mogu, možda, razbistriti bar neke magle.

LITERATURA:

- Alinovi, F. (1985). Nemoguća »priroda« postmodernog (hrvatski prijevod talijanskog). **Republika – časopis za književnost**, 41:181-187.
- Barrett, Ch. B., Grizzle, R. E. (1999). A Holistic Approach to Sustainability Based on Pluralistic Stewardship. **Environ. Ethics**, 21:23-42.
- Borrini-Feyerabend, G. (Editor) (1997). **Beyond Fences. Seeking Social Sustainability in Conservation**. IUCN, Gland, Switzerland. Vol 1. A Process Companion, 129 pp. Vol. 2. A Resource Book, 283 pp.
- Bucholz, R. A. (1998). The Ethics of Consumption Activities: A Future Paradigm? **J. Business Ethics**, 17:871-882.
- Chiras, D. D. (1990). **Environmental Science: Action for a Sustainable Future**. Redwood City: Benjamin&Cummings Publ. Co. Inc. (Third Edition. Ch. 19. pp. 454-466).
- Constanza, R., Patten, B. C. (1995). Defining and Predicting Sustainability. **Ecological Economics**, 15:193-196.
- CoR (Club of Rome). (1972). **The Limits to Growth** (D. H. Meadows, Editor), Universe Books, New York.
- Daly, H. E. (1995). Consumption and Welfare – Two Views of Value Added. **Rev. Social Economy**, 53:451-473.
- DesJardins, J. (1988). Corporate Environmental Responsibility. **J. Business Ethics**, 17:825-838.
- Dooge, J. C. I., Goodman, G.T., LaRiviere, J. W. M., Marton-Lefevre, J. O'Riordan, T., and Praderie, F. (1992). **An Agenda for Science for Environment and Development into the 21st Century – ASCEND 21**. ICSU (International Council of Scientific Unions). University Press, Cambridge, U.K.
- Duhigg, Ch. (1999). **Seattle Dispatch: Means of Dissent**. **The New Republic**, December 20:14.
- Easterbrook, G. (1999). **Trading Up**. **The New Republic**, December 20:16.
- Elliott, M. (2000). Globalization: The Risk of Loosing Something Big. **Newsweek**, 134:24A, Special Issue, December 1999 – February 2000, 64-67.
- Finger, M. (1999). Globalisation and Governance. **Policy Matters, Newsletter of the IUCN Commission on Environment, Economic and Social Policy**, 6:1,5-9.
- Gatto, M. (1995). Sustainability – is it a Well Defined Concept? **Ecological Applications**, 5:1181-83.
- Grumbine, R. E. (1994). What is Ecosystem Management? **Conservation Biol.**, 8:27-38.
- Halle, M. (1998). The Convention on Biological Diversity and the International Trade Regime. **Policy Matters (Newsletter of the IUCN Commission on Environmental, Economic and Social Policy)**, 2:7-8.
- Herkert, J. R. (1998). Sustainable Development, Engineering and Multinational Coporations: Ethical and Public Policy Implications. **Science and Engineering Ethics**, 4:333-346.
- Hoyningen-Huene, P. (1997). Wissensfortschritt? Fortschritt der Skepsis. **Die Zeitschrift der Kultur**, 10:(01)18-42.
- ICIDI – Independent Commission on International Development Issues, W. Brandt, Chairman (1980). **North-South: A Programme for Survival**. Pan Books, London.
- IUCN – Ethics Working Group, Amalrick, F. Editor (1999). **Draft Input to Discussion for the Role of the Ethics Working Group**. IUCN preprint, April 30. 8 pp.
- Klee, K. (1999). The Siege of Seattle. **Newsweek**, 134:No.24, December 13. 14-19.
- Maltby, E., Holdgate, M., Acreman, M. C. and Weir, A. (1999). **Ecosystem Management: Questions for Science and Society**. Royal Holloway Institute for Environmental Research, University of London, Egham, U.K. 166 pp.

- Munda, G. (1997). Environmental Economics, Ecological Economics, and the Concept of Sustainable Development. **Environmental Values**, 6:213–233.
- Norton, B. G. (1993). Should Environmentalists Be Organicists? **Topoi**, 12:21–30.
- Norton, B. G. (1994). Economists' Preferences and the Preferences of Economists. **Environmental Values**, 3:311–332.
- Norton, B. G. (1995). Why I am not a Nonanthropocentrist: Callicot and the Failure of Monistic Inheretism. **Environmental Ethics**, 17:341–358.
- Norton, B., Constanza, R., and Bishop, R.C. (1998). The Evolution of Preferences. Why "Sovereign" Preferences May not Lead to Sustainable Policies and What to do About it. **Ecol. Economics**, 24:193–211.
- Pravdić, V. (1995). Perspektive održivog razvitka. Izbor između ekonomske i ekološke koncepcije. **Ekonomija/Economics (Zagreb)**, 2:339–351.
- Pravdić, V. (1996). Održivi razvitak: istinska paradigma ili politička sintagma? **Kem. ind.**, 45:417–424.
- Pravdić, V. and Konrad, Z.(1998). Environmental Ethics. Reflections on a New Discipline. **Encyclopedia Moderna**, 18:198–205.
- Pravdić, V. (1998). Suvremeni pogledi na gospodarski razvoj i zaštitu okoliša. **Soc. ekol.**, 7:389–396.
- Pravdić, V. (1999). **Zaštita i gospodarenje okolišem**. U: Hrvatska Agenda 2000, EGIDA (Europska građanska inicijativa za demokratsku alternativu, Lj. Čučić, urednik). Europski dom, Zagreb. 208–218.
- Rees, W. E. (1996). Revisiting Carrying Capacity – Area Based Indicators of Sustainability. **Population and Environment**, 17:195–215.
- Renard, Y. (1997). **Collaborative Management for Conservation**. In: Beyond Fences, (Borrini–Feyerabend, G. Editor). Para. 4.16. pp. 65–67.
- Rennings, K., Koschel, H., Brockmann K.L. and Kühn, I. (1998). A Regulatory Framework for a Policy of Sustainability: Lessons from the Neo–liberal School. **Ecol. Economics**, 28:197–212.
- Rockefeller, S. (1994). **A World Ethic for Living Sustainably: Sources and Principles**. In: Advancing Ethics for Living Sustainably (Engel, J.R. and Denny–Hughes, J., Editors) IUCN Commission on Environmental Strategy and Planning, Ethics Working Group, and Intl. Center for the Environment and Public Policy, Claremont, CA. USA. pp. 14–30.
- Rolston, H. III. (1993). **Environmental Ethics. Some challenges for Christians**. The Annual, Society of Christian Ethics (Beckley, H., Editor), Georgetown Univ. Press. pp. 183–186.
- Rolston, H. III. (1996). **The Bible and Ecology**. *J. of Bible and Theology* 50:16–26.
- Shrybman, S. (1999). The World Trade Organisation: The New World Constitution Laid Bare. **The Ecologist**, 29: 270–275.
- Spash, C. L. (1997). Ethics and Environmental Attitudes with Implications for Economic Valuation. **J. Environmental Management**, 50:403–416.
- Steverson, B. K. (1996). On the Reconciliation of Anthropocentric and Nonanthropocentric Environmental Ethics. **Environmental Values**, 5:349–361.
- Svedin, U. (1998). Implicit and Explicit Ethical Norms in the Environmental Policy Arena. **Ecological Economics**, 24:299–309.
- Underwood, A. J. (1995). Ecological Research and Research into Environmental Management. **Ecological Applications**, 1:232–247.
- Viderman, S., Meffe, G. K., and Carroll, R.(1994). **The Role of Institutions and Policymaking in Conservation**. In Principles of Conservation Biology, (Meffe, G.K., Editor), Sinauer Associates, Inc., Sunderland, MA. USA. pp. 466–486.
- Wright, R. (2000). Continental Drift. **The New Republic**, January 17, 18–23.

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT: A GAP BETWEEN GLOBALIZATION AND ETHICS

Vladimir Pravdić

The Ruđer Bošković Institute and Croatian Academy of Arts and Sciences, Zagreb

Summary

This paper is a discussion of trade globalisation and environment protection. The advocate of globalisation is the World Trade Organisation (WTO). Environmental economists strive to monetarise the values of the environment and its resources. To no avail. The proponents of free markets are neglecting real values of the environment because it escapes monetary valuation. Protection of the environment is based in limitations. WTO considers any limitations as contradicting the ideals of free markets.

Protection of the environment is considered as being taken care of in one of the many theories of environmental management. However, no one is adequate for the conservation of natural resources. Indeed, there is no contemporary theory of management that can bridge the contradictions of between globalisation and the of limitations involved in environmental protection.

Environmental ethicists are involved in discourses on anthropocentrism, non-anthropocentrism, biocentrism and ecocentrism. Only a strong anthropocentrism is the ethical basis of trade globalisation. However, strong anthropocentrism is missing the support of the three pillars of environmental ethics: of democracy, science and religion.

A conclusion is reached that there are no bridges between globalisation and environmental protection, and that the prospects for overcoming the differences are small.

Key words: economic globalization, environmental protection, ethics, theories of environmental management, World Trade Organization (WTO)

UMWELTMANAGEMENT: DISKREPANZ ZWISCHEN GLOBALISIERUNG UND ETHIK

Velimir Pravdić

Ruđer Bošković-Institut und Kroatische Akademie der Wissenschaften und Künste, Zagreb

Zusammenfassung

In diesem Text wird das Verhältnis zwischen der wirtschaftlichen Globalisierung und dem Umweltschutz thematisiert. Die wirtschaftliche Globalisierung wird durch die Welthandelsorganisation (WTO) repräsentiert. Die Umweltmanager versuchen die Werte der Umwelt zu monetarisieren, jedoch ohne Erfolg. Die Theoretiker des freien Marktes lassen den Wert der Umwelt in ihren Diskussionen außer acht, weil sie nicht imstande sind, diesen Wert in monetäre Maßstäbe zu integrieren. Der Umweltschutz beruht auf Einschränkungen. Einschränkungen jeder Art werden jedoch von der WTO als Erscheinungen aufgefaßt, die mit der freien Marktwirtschaft unvereinbar sind.

Es wird die Meinung vertreten, daß der Umweltschutz in einer der unterschiedlichen Theorien des Managements enthalten ist. In dieser Arbeit werden einige solche Theorien dargestellt. Keine von ihnen ist in der Lage, auch nur einige Werte der Naturressourcen zu bewahren. Bis heute liegt keine Theorie des Umweltmanagements vor, die dazu fähig wäre, die Widersprüche zwischen der Globalisierung der freien Marktwirtschaft und den notwendigen Einschränkungen zu überbrücken.

Die Umweltethiker setzen sich mit dem Anthropozentrismus, Nicht-Anthropozentrismus, Biozentrismus und Ökozentrismus auseinander. Der strenge Anthropozentrismus stellt die ethische Grundlage der Globalisierung dar. Dem konsequenten Biozentrismus fehlen drei Säulen der Umweltethik: Demokratie, Wissenschaft und Religion.

Abschließend wird festgestellt, daß die ideologischen Gegensätze zwischen der wirtschaftlichen Globalisierung und dem Umweltschutz nicht überwunden werden und vermutlich auch nicht überwindbar sind.

Grundausrücke: Ethik, Theorien des Umweltmanagements, Umweltschutz, Welthandelsorganisation (WTO), wirtschaftliche Globalisierung